

általad ismert nyelvjárási alakját/alakjait: hol, attól, öt, enyém! Írd le a következő szavak általad ismert köznyelvi alakját: rékas, gyürke, gyöngyörget! Írd le a következő szavak általad ismert köznyelvi megfelelőit: párki, horcsica, bandaszka!

Ez a feladatsor főként a diákok anyanyelv-járási és standard nyelvváltozattal összefüggő ismereteire fókuszál, míg a második a *Magyar értelmező kéziszótár* segítségével megpróbálja rávezetni a diákokat a szótár működési elvére, és megismerteti őket a kontaktusváltozatok magyar megfelelőivel. Lássunk ezekből is néhányat:

„Állapítsátok meg, hogy melyik lexikológiai jelentésviszonyba tartoznak a *chata* – *hétvégi ház*, *chripka* – *influenza*, *vlecska* – *pótkocsi*, *jogurt* – *joghurt*, *infart* – *infarktus*, *internát* – *internátus* szópárok! Határozzátok meg a bennük található kölcsönszók fajtáját, majd keressétek meg őket az ÉKsz.-ben. Milyen alaki érdekességet vesztek észre velük kapcsolatban? Írjátok le a füzetekbe, szerintetek mit jelentenek a következő lexémák: *diploma*, *kurzus*, *desszert*, *dupláz*! Jelentéseiket keressétek meg az ÉKsz.-ben is! Állapítsátok meg, miben tér el az *infarktus* – *infarkt*, *praxis* – *prax*, *motor* – *motorka*, *dupláz* – *duplázik* szóalakok morfológiai felépítése! Döntsetek el az ÉKsz. segítségével, hogy melyik szópárok tagjai különböznek csak a kommunikációs folyamatban betöltött szerepükben (nyelvhasználatbeli értékükben), és melyek elsődleges fogalmi jelentéseikben is!”

Lőrincz Gábor írása kétségkívül segítségére válik az olvasónak. Ha az olvasó magyar vagy idegen nyelv szakos oktató, akkor akár az oktatás során is hasznát veheti, ugyanis az alaposan átgondolt szakirodalmi vonatkozásokon túl számos jól hasznosítható feladatot is talál benne. Akik csak hobbiból érdeklődnek a téma iránt, azoknak is ajánlom ezt a könyvet, mert segítségével bepillantást nyerhetnek egyebek között a középiskolákban folyó magyarnyelv-oktatásba is. A monográfia végén a gazdag szakirodalom-jegyzék arról árulkodik, hogy a szerző széles látókörrrel rendelkezik a témát illetően.

Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013, 566 p.¹

2012. augusztus 30. és szeptember 1. között Szegeden került megrendezésre a 17. Élőnyelvi Konferencia. A találkozón ezúttal az élőnyelvi kutatások módszertani kérdései kaptak központi szerepet. A konferencia szervezői olyan témákról kezdeményeztek párbeszédet, amelyek a szociolingvisztikában szokásos kutatói elvek, eljárások kritikai újrvizsgálatára irányítják a figyelmet. A legfontosabbakra irányítjuk a figyelmet. A legfontosabbakra épülnek a társas szemléletű munkákban alkalmazott metódusok; illetve beszélhetünk-e egyáltalán egységes nyelvszemléletről ezekben a munkákban; vagy: az általában alkalmazott indukciós módszerrel mennyiben fedhetők föl a nyelvi rendszerszerűségek. Ugyanakkor olyan kérdések is terítékre kerültek, amelyekkel kapcsolatban szociolingvistáktól – mivel az ezekre adott válasz nem feltétlenül befolyásolja a kutatásaikat – ritkán olvashatunk. Például: mit kezd a társasnyelvész azzal a generativista alapvetéssel, hogy léteznek velünk született nyelvi képességek.

Az elhangzott előadások közül harminchárom jelent meg írott formában a konferencia gyűjteményes kötetében. Ezek között vannak olyan munkák, amelyeket többé-kevésbé a fölvetett kérdések egy-egy válaszáként vagy ezek kiegészítéseként olvashatunk, és vannak, amelyek inkább csak szociolingvisztikai kötődésük miatt lehetnek érdekesek a számunkra. Ez utóbbiak kapcsán megemlíthetjük a középiskolások nyelvi ideológiáit feltérképező vizsgálatot; az ún. közösségi ragadványnév-használat szlovákiai magyar jellegzetességeiről szóló áttekintést; a szaknyelvoktatás szlovákiai körülményeinek bemutatását, ill. a szaknyelv-kutatás elméletébe való betekintést; ugyanakkor itt utalhatunk a beszélő identitása és nyelv-

1 A könyv letölthető a következő URL-címről: <http://www.fss.ukf.sk/elonyelvi18/images/publ/kontra.pdf>

használata közötti összefüggéseket kutató elemzésekre; és azokat a munkákat sem hagyhatjuk ki, amelyekben a beszélők nyelvi attitűdjeinek megismerése kerül a középpontba. Röviden szólva: színes a paletta. Az alábbiakban viszont csak azokból az írásokból szemezgetünk, amelyek szigorúan vagy kevésbé szigorúan véve, de kapcsolódnak a konferencia központi témájához: a szociolingvisztika kutatás-módszertani problémáihoz.

A kötetet Cseresnyési László *Szabályok és véletlenek* c. cikke indítja, a generativista nyelvfelfogás kritikájával, majd a pragmatikai szemléletű nyelvelírás előnyeinek bemutatásával. Szerinte nem lehet sikeres az a fajta nyelvelírás, amely egy az egyén fejében rejtőző állítólagos nyelvi szerkezetre összpontosít, a nyelv kommunikatív funkcióját pedig figyelmen kívül hagyja. A kommunikatív funkció számbavétele ugyanis sokkal több előnnyel jár a nyelvelírás során, mint amennyit azáltal nyernénk, hogy ezt kirekesztjük, és egy a társadalmi környezetből kimetszett, formális rendszert tanulmányoznánk. Ha például az *elmenni elment* szerkezeti tautológiát így értelmezzük, a beszélő kommunikatív szándékából nyomban megértjük, hogy itt *valaki ugyan valóban elment, de igazából nem ez számít*. Pragmatikai szabályként megfogalmazva ugyanez: *X ugyan X, de a lényeg más*. És ez olyan kétes jelentésű ígék esetében is ugyanilyen jól működik, mint a *galancérozni galancérozott*. Akármit is jelentsen ez a kifejezés, a beszélő kommunikatív szándékát értjük az említett pragmatikai szabály alapján. – A diskurzus pragmatikai szabályainak kutatása más jelenségek vizsgálatánál is hasznos. Ezt Cseresnyési egy a feltételes mondatokról szóló esettanulmányában bizonyítja. Olyan mondatokat állít egymással szembe, amelyek formai szempontból ugyan szerkezetükben feltételes mondatokként vannak jelölve, de a feltétel-következmény viszony valójában csak az egyikben van meg. *Vő. Ha esik az eső, akkor elmarad a meccs. / Ha szomjas vagy, van sör a hűtőben*.

A generativista nyelvfelfogás kritikája Fehér Krisztina cikkében is visszaköszön. Ebben Chomsky innatizmus tétele kerül górcső alá. A szerző azonban a kritikánál jóval többre vállalkozik. Annak a generativista és a szocio-

lingvista nyelvészek között feszülő ellentétnek a feloldásával próbálkozik meg, amelyet a 17. századi filozófiából „innatizmus vs. tabula rasa” kérdésként már jól ismerünk: vajon vannak-e az embernek veleszületett nyelvi képességei, vagy csak a születés után kezd el sajátítani a nyelvet? Másképp: vajon a nyelv biológiai vagy társadalmi képződmény? Fehér a kérdés eldöntésénél egy korábban elhanyagolt körülményre, a magzat méhen belüli fejlődésére mutat rá, amellyel új megvilágításba helyezi a kérdést. Számos kísérlet bizonyítja, hogy az újszülött megkülönböztetett szerepet tulajdonít anyanyelvének, vagy legalábbis prozódiai intonációs jegyeiben az anyanyelvére hasonlító nyelveknek. Hasonlóképpen: élelnebben reagál azokra a mondókákra, amelyek prozódiai intonációs sajátosságai a magzati korból ismerősek lehetnek a számára. Mindebből pedig az következik, hogy az anyanyelv grammatikai mintáit tanulás útján, a magzati kortól kezdve ismerjük meg. Ezzel Fehér a pszicho- és szociolingvisztikai irányzatoknak egy új, közös kiindulópontot kínál.

A különböző irányultságú nyelvészeti iskolák közötti szakmai dialógus kialakításáról ezenkívül Sándor Klára ír. Tanulmányában arra mutat rá, hogy bár számos irányzat foglalkozik a nyelv kialakulásának körülményeivel, evolúciós hátterével, és annak kognitív feltételeivel, ezek kutatási eredményei mégis sokszor egymástól függetlenül születnek. Itt Sándor elsősorban a kognitív és az ún. elméleti nyelvészek munkái által meghatározott evolúciós nyelvészetre, illetve a szociolingvisztika nyelvi változásokkal kapcsolatban felhalmozott hatalmas mennyiségű empirikus anyagára utal. Szerinte az evolúciós nyelvészet és a szociolingvisztika közeledése mindkét oldalon haszonnal járna. Egyfelől a szociolingvisztika így bekapcsolódna az utóbbi évek vezető kutatási folyamataiba; másfelől pedig az evolúciós nyelvészetbe – a számos esettanulmány eredményei mellett – olyan szempontok is bekerülnének, amelyeket a nyelv évezredes alakulásának vizsgálatakor fontos figyelembe venni: megemlíthetjük például a nyelvi elemek társas jelentését, az ilyen elemekhez fűződő attitűdöket, vagy az egyes elemek identitásjelölő funkcióját stb., melyek mind hatással vannak a nyelvi változás menetére.

A szociolingvisztika határterületeinek kérdése Szabó Dávid cikkében a szlengkutatás kapcsán is megjelenik. Szabó saját korábbi kutatásait ismerteti, melyek módszerei, és mint kiderül, módszertani problémái gyakorlatilag teljesen megegyeznek a szociolingvisztikában is ismertekkel – gondoljunk csak például az anyaggyűjtés során jelentkező megfigyelői paradoxonra. A közös problémák és a nyelv társas szemléletű megközelítése ellenére, meglepő módon, mégsem folyik élénk együttműködés a két terület között. A szociolingvisztika alapműveiből a szlengkutatások eredményei szinte teljesen hiányoznak; ugyanakkor a szlengkutatók is csak ritkán szoktak az egyes szlengelemek lexikográfiai rendszerezésén és szemantikai leírásán továbblépni, és közelíteni a szociolingvisztika felé. Ennek egyik következménye, hogy a szlengkutatás a nyelvtudomány periferiájára szorul. Ebben vélhetően az is közrejátszik, hogy a szlenghez gyakran még kutatói is negatívan viszonyulnak. A jelenségre Kis Tamás hívja föl a figyelmet *A megbélyegzett szleng* c. írásának bevezetőjében. A folytatásban pedig egy a többenél talán kevésbé ismert koncepciót ismertet a nyelv beszélőközösségben betöltött szerepével kapcsolatban: a nyelvet nem a gondolatközlés, ill. információátadás, hanem a társas kapcsolatok építésének és fenntartásának, valamint mások befolyásolásának eszközeként értelmezi. Ez az elméleti keret teszi lehetővé, hogy a szlenget mint a csoporton belüli nyelvi elkülönülés és egyben a kiscsoportokon belüli összetartozás kifejezőeszközeként fogjuk föl. Ezáltal válik érthetővé, hogy a szlenghasználatához miért társul negatív attitűd, gyakran még kutatóinak oldaláról is: ez egyfelől szembemegy a „nagy csoport” homogénizáló törekvéseivel, másfelől elkülönül más csoportoktól (amelyek közül valamelyikbe értelemszerűen maga a kutató is beletartozik).

A kutatói attitűd kérdése Csernicskó István cikkében is előkerül. Csernicskó a címükben szociolingvistának titulált ukrán nyelvészeti munkák nyelvészemléletét ismerteti az ukrán–orosz kétnyelvűség következtében létrejött ún. szurzsik nyelvváltozat példáján. Rámutat, hogy az ukrán nyelvpolitika a nyelvészeti kutatásokra is rányomja bélyegét. Mivel a szurzsik használatával a „tisztá” ukrán nyelv

kiszorul bizonyos színterekről, az ukrán nyelvészeti legfőbb áramlata a szurzsikra az asszimiláció eszközeként tekint, amely veszélyezteti az ukrán nyelvet, és ezáltal a társadalmi békét.

A kutatói attitűd kapcsán Szabó Tamás Péter vet föl egy különösen fontos módszertani problémát, amire most röviden mint a kutató homogénizáló hajlamára fogunk utalni. Itt arról a jelenségről van szó, amikor a vizsgált anyag a tudományos kategorizáció során kimondva-kimondatlanul egyneművé válik. A népi nyelvészet (folk linguistics) néven ismert irányzat esetében például a tudós/laikus dichotómia teljesen eltakarja a „tudós” kategóriába tartozó szakmai sokféleséget, amelyen belül az eltérések nagyon nagyok lehetnek: ha például egy szociolingvista nem vagy már régóta nem foglalkozik az ún. elméleti nyelvészet kérdéseivel, akkor nyelvész végzettsége ellenére laikusnak számít ezen a területen. Szabó a „kutatói homogénizáció” problémáját egy esettanulmányban is bemutatja. Egy olyan esetet ismertet, amikor az adatközlő pozíciója és nyelvről való tudása valójában egyetlen homogén kategóriába sem illeszthető be: az adatközlő a feltett kérdések jellegéhez igazodva változtatja meg narratíváját és egyben saját pozícióját: az interjú elején az adatközlőnek a másoknál kompetensebb beszélő javítói pozíciója felelt meg jobban, viszont miután a javítói szerepkörrel kapcsolatban negatív értelmezés is fölmerült, az adatközlő az öncélú javítás narratíváját megváltoztatta, és a javítást gyakorlati okokkal próbálta legitímálni. Mindebből jól látszik, hogy az adatközlő felcímkézése a diskurzus dinamikus jellegéből adódóan jóformán lehetetlen.

Végül még Kontra Miklós cikkét említem meg, mivel az abban felvetett probléma minden élőnyelvvél foglalkozó kutatót közvetlenül érint: vajon az a rengeteg hanganyag, amely a kutatások során összegyűlik, és nemcsak az aktuális, de a későbbi vizsgálódásoknak is az alapját képezi, mennyi ideig marad meg a hangzó nyelv kutatható dokumentumaként? Kontra egy megtörtént eset példáján mutat rá, hogy milyen gyorsan elavul a régebbi felvételek lejátszásához szükséges technológia; sőt az is kiderül, hogy minél újabb technológiával van

Fórum

Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Öllős László

A szabadság
és a nyelvszabadság

Kerényi Éva

Gömöri fürdőélet
a 19. században

Gyurgyík László

A vegyes házasságok
alakulása Szlovákiában

Könyvek**Popély Árpád**

Az első szlovák
országgyűlés
megválasztása
1938 decemberében

L. Juhász Ilona

A Károly király gyermek-
nyaraltatási akció
1918 nyarán

Gecse Annabella

„Salus animarum
suprema lex esto”

2014

2